

## 6. Ključni koncepti u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

### 6.1. Zašto su nam potrebni ključni koncepti u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.<sup>20</sup> Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje odvija se na razinama od konkretne do apstraktne. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su stoga neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bismo koncepte stoga trebali odabrati? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i skupine promiču različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štoviše, filozofija i društvene znanosti obuhvaćaju različite, pa i kontroverzne pristupe. Stoga je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovi samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj kompetencija, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u odgoju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Oni oblikuju spiralni kurikulum, kao što se i fokus knjiga mijenja od školske zajednice (osnovnoškolska razina, Knjiga II) do političke zajednice (viša srednjoškolska razina, Knjiga IV), s time da Knjiga III uključuje aspekte obje prethodne knjige (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovoj knjizi). Koncepti demokracije i ljudskih prava – temeljni koncepti/pojmovi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u zasebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i trebaju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, ovisno o dobnoj razini učenika i gradivu. Sve tri knjige sadrže devet modela nastavnih jedinica, svaka s po četiri lekcije, koje se pak bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako se isti koncept može prilagoditi razini razumijevanja učenika te raznim dobnim skupinama. Ukoliko se dvije ili tri kombiniraju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja kojeg usmjerava i podupire određeni ključni koncept. Ključne se koncepte istovremeno može povezivati i horizontalno, tvoreći na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih poveznica jest na koje se dimenzije politike<sup>21</sup> iste odnose.

### 6.2 Glavne točke ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje glavne točke devet ključnih koncepata ovog izdanja *odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava*, obrađujući njihov značaj za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava na mikro i makro razini (školska i politička zajednica).

<sup>20</sup> Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ove knjige.

<sup>21</sup> Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ove knjige, Poglavlje 3, Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

### 6.2.1. Identitet

Kao prirodna prava, ljudska su prava usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Osobna sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju osobnost, obuhvaćajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (obitelj, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u suvremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazovom. Naši izbori utječu na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi trebaju napraviti, poput daljnjeg obrazovanja i karijere. **Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.**

### 6.2.2. Raznolikost i pluralizam

Moderna su društva pluralistička. Pojedinci koji primjenjuju ljudska prava slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili poticanih, ovisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Raznolikost uključuje i razliku na temelju spola, etničkog podrijetla, klase, dobi, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva predstavljaju izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima ovisi o uvjetima koje demokratske države ne mogu jamčiti (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto vrijedi i za školu, gdje bi učenici trebali naučiti kako shvatiti te kako se nositi s raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – s izazovom se valja suočiti, on združuje probleme i rizike s mogućnostima. **Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.**

### 6.2.3. Odgovornost

Slobodu trebaju uživati svi, i stoga svi trebaju prihvatiti određene granice. To počinje, primjerice, s jednakim udjelom vremena izlaganja u raspravi, te jednakim udjelom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se temelje na slobodnoj trgovini i tržišnom natjecanju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokraciji, načelo vladavine većine treba biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i jednakosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da ih se pomiri jest kroz osobnu odgovornost, a drugi kroz obvezujuće političko odlučivanje; budući da svaki ima svoje granice, oba su načina pomirenja nužna. Zakoni ne mogu voditi brigu o svakom incidentu u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontrolira državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih. **Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom te sukobom.**

### 6.2.4. Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, te sukobi dio su ljudskoga života, posebice u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi poimaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga stoga trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne treba nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina nošenja s njime. Učenici bi u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebali naučiti da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom uzajamnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinci i skupine mogu, te doista i trebaju, jasno izraziti svoje interese kako bi se osiguralo da će ih se uzeti u obzir. No, u raspravama i pregovorima koji slijede, sve strane trebaju biti spremne pregovarati kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

Obrazovanjem do demokracije

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbroj ili cifru, da se riješiti kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko podrijetlo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civiliziranog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog je razloga neophodna za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kojem drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku naučiti kako ga riješiti mirnim putem, i ne od njega zazirati. **Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom te odgovornošću.**

### 6.2.5. Pravila i zakoni

Zakoni omogućuju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donesen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasovanjem u parlamentu, koji pak počiva na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena je zakona odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no što se događa ako zakon doživljavamo nepoštenim ili nepravednim? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenuo građanski neposluh: građani namjerno nisu poslušali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, potakli raspravu i izmjene i dopune operativnih zakona.

Učenici trebaju shvatiti i cijeniti dijalektiku između prava na slobodu te njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se dotični okvir ukinulo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo iskusiti već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila su u takvoj metodi učenja postavljeni na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu sudjelovati i u reformi školskih zakona koji nisu vezani uz vrijednosti demokracije i ljudskih prava. **Pravila i zakoni usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakosti.**

### 6.2.6. Vlast i politika

U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ključni se koncept politike usmjerava na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlast pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku naučiti na koji način mogu utjecati i sudjelovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definirali njezine ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro razini, odnosno na razini školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnoj ili nacionalnoj razini). Mediji igraju presudnu ulogu u kontroliranju donositelja političkih odluka te u postavljanju prioriteta. Isto vrijedi i za škole, kao što pokazuje poglavlje o medijima u trima priručnicima (knjige II-IV).

Kao povezani koncepti, vlast i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlast naglašava hijerarhijsku, institucionaliziranu dimenziju, politika uključuje i neformalnu dimenziju – šireg djelokruga, čak i slabije utvrđenih procedura, ili u potpunosti bez njih. Neformalna, supsidijarna strana politike važna je za učinkovitost institucionalnog sustava. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi niti u politici te stoga ovise o sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

**Vlast i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.**

### 6.2.7. Jednakost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko je dostojanstvo temeljna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: jednakost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve su se dvije generacije ljudskih prava usredotočile na prava slobode i jednakosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i jednakošću može postojati napetost. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da se učeniku treba dati mogućnost izlaganja svojeg mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može značiti jedna ili dvije minute prije nego sljedeći učenik uzme riječ. Individualnu se slobodu izražavanja stoga treba ograničiti, možda i prilično strogo, kako bi svaki učenik imao zajamčenu priliku za sudjelovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja ovisi o tome koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Stoga u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava učenici trebaju razviti kompetencije pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakosti mogućnosti. One obuhvaćaju jezične vještine, jasno razumijevanje problema o kojemu se raspravlja te uvažavanje okvira propisa koji omogućuju ravnotežu između slobode i jednakosti.

Učenici trebaju naučiti kako provoditi svoja prava na slobodu, primjerice slobodu misli, izražavanja, i pristupa informacijama. Također trebaju naučiti kako se suprotstaviti diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebali biti svjesni nejednakih uvjeta i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama, primjerice razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom podrijetlu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebali bi osigurati jednake početne uvjete. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se poučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokracije, sloboda i jednakost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije moguće zamisliti a da se ne obradi pitanje slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

### 6.2.8. Mediji

Ovaj se koncept odnosi na doživljaj da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu izražavanja, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlasti i političko odlučivanje te postavljanje prioriteta. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuovisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji predstavljaju izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, no isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna poduzeća, “govoriti i prodavati” tu se doima kao jedno. Oni mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga trebaju vježbati kompetencije kako u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruirati poruku) tako i u dekonstruiranju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerojatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, no što je to generacija njihovih roditelja, a posebice njihovih učitelja/nastavnika spremna priznati. Neki su mladi ljudi stoga učestalo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava medijska je kompetencija ključ za participaciju i razvoj kompetencija u mnogim drugim poljima.

**Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.**